

ADL-İ İLÂHİ¹

Muhterem dinleyicilerim.

Hemen hemen tarihin her devrinde medeniyet yolunda birbirleri ile yarışan toplumlar ve milletler gelip geçmiştir. Ancak, bilindiği üzere “medeniyet” kelimesi her devirde olduğu gibi zamanımızın milletleri tarafından da sahip çıkılan, paylaşılamayan bir kelimedir. Herkes ona sahip çıkıyor, kimseye vermek istemiyor. Sağlı sollu her cereyan onu bayrak halinde kullanmak istiyor. Acaba bu kelime gerçek manada hangi zihniyet ve uygulamanın malıdır? Şüphesiz ki medenî olmanın şartları bir tane değildir. Medeniyetin birçok unsurları vardır. Acaba bu unsurların en önemlisi hangisidir? Kanaatimizce bir milletin medenî olduğunu ne onun serveti, şaşaalı ve debdebeli hayatı, ne yalnız bilgi seviyelerinin üstünlüğü ve ne de teknik alanda gösterdikleri başarıları, füzeleri gösterir. Çünkü bunların hepsi gaye değil, vasıtadırlar. **Bu vasıtalarla erişilmek istenen bir gaye vardır ki bu gaye medeniliğin en önemli ve fert-Allah, fert-cemiyet, fert-devlet münasebetlerini en makul tarzda düzenleyen adalet mekanizmasıdır.** Bu esasa göre bir millette bu mekanizma hayatın her dalında işleme gücüne malikse, halkın adlî makamlara ve hâkimlere itimadı varsa, bu millet âdil kişilerden ve yöneticilerden meydana gelmişse o milletin medeni olduğunu, bir başka ifade ile o milletin ayakta olmaya, yaşamaya hakkı bulunduğunu kabul etmek mümkündür. Bunun aksini düşünecek olursak, bir memlekette adalet mekanizması değil, onun bir çarkı dahi aşındığı zaman derhal anarşi kendini gösterir, herkes hakkını kendi aramaya kalkar ve cemiyet ani olarak batar dağılır. Çünkü adalet bütün faziletlerin anası ve ayakta oluşun temel şartıdır.

Adaletin İslâm dinindeki yerine gelince: O İslâm’a göre bir ibadet sayılmıştır. Dinî bir fariza olarak kabul edilir. İslâm hangi yönden ele alınırsa alınsın gerek Allah kitabında ve gerek Resulünün sözlerinde ve tatbikatında bu konu üzerinde her vesile durulduğu, titizlik gösterildiği, ısrar edildiği görülür. Bir ayet-i kerimenin meali şöyledir: **“Şüphesiz ki Allah adaleti, iyiliği, hususiyle akrabaya muhtaç oldukları şeyleri vermeği emreder. Taşkın kötülüklerden, münkerden, zulüm ve azgınlıktan nehyeder. Size böylece öğüt verir ki iyice dinleyip, anlayıp tutasınız (Nahl: 90)”**

Allah Resulünün bir hadisi de şöyledir: **“Ey müslümanlar! Adaletle ziyadesiyle riayetkâr olunuz. Şahitlik ettiğiniz zaman ister aleyhinizde ve ebeveyninizin veya**

---

¹ Bu metin, 1970’li yıllarda yazarın nerede ve hangi tarihte verdiğini hatırlayamadığı bir konferansın metnidir.

akrabanızın aleyhinde olsun, şahitlik ettiğiniz kimseler ister zengin, ister fakir bulunsunlar, Allah için şahadet ediniz”. Kur’an-ı Kerim’de adaletin ihmali, zulmün ve fiskın onun yerine geçmesi konusunda çok şiddetli ifadeler kullanılır. İşte bunlardan biri: **“O zulmedenler, yakında hangi inkılâp ile sarılacaklarını bilecekler (Şuarâ: 227)”**.

Bu ayet-i kerime tetkik edilince görülür ki, bir cemiyetin helâkine sebep olan şey, küfür ve şirk değil, belki aralarında adaletin yerini zulmün almış olmasıdır. **“Rabbin, halkı iyilik peşinde olan memleketleri haksız yere helak edecek değildir (Hûd: 117)”**, mealindeki ayet-i kerime bu hususta pek sarıhtır. Bu böyle olduğu gibi bir milletin beka ve terakkisine sebep olan şey de o milletin yalnız iman ve tevhid ile muttasıf olması, namaz kılıp oruç tutması değildir. Belki bütün bunların icabı olan adâlet ve hukuka riayetle muttasıf olmalarıdır. **“Biz ancak ahalisi zâlim olduğu zaman memleketleri helâk ve harap ederiz (Kasas: 59)”**, mealindeki ayet-i kerimede söylediklerimize açık ve sarih bir şekilde işaret edilmiştir.

İslam’ın insanlığa sunduğu adalet sistemi ve anlayışı kendi başına bir orijinallik manzumesi halindedir. Bu manzume hiç bir sistem ve anlayışın kopyası değil, fakat bütün hayat felsefelerine kopya olabilecek nitelikte ve yüceliktedir. İslam’ın ortaya koyduğu temel görüş şudur: **“İnsanlık bir bütündür. Ayrılan cüzleri birleşmeli, ihtilâflar ortadan kalkmalıdır. Aralarındaki farklı mezhepler, birbirlerine yardımcı olmalıdırlar ki emniyet ve salâh için tabiat kuvvetlerinden elbirliği ile istifade mümkün olsun”**.

Kur’an-ı Kerim şöyle sesleniyor: **“Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dışıden yarattık. Birbirinizle tanışasınız diye büyük büyük cemiyetlere, küçük küçük kabilelere ayırdık (Hucurât:13)”**.

Bu anlaşma ve yardımlaşma olmadıkça medenî hayat düzeninin istikamet kazanmasına imkân yoktur. Bu bütün insanlığın salâhı için zaruridir. Sosyal dayanışma, tabiatın ve onu yaratan Allah’ın iradesine en uygun olan şeydir.

İnsaniyet -İlahî ikaz ve irşatlara, vahye nail olduğu devirler müstesna- asırlar boyunca tabiat ve insan kuvvetleri hakkında şümüllü bir fikre varamamış, ruh ve madde arasında bir muvazene kuramamış, birini izah ve isbat ederken diğerini inkâr etmek yolunu tutmuştur.

İşte tabiat, insanlık, ruh, madde gibi konular ve mefhumlar arasında şaşkınlara maruz kaldığı, bir karara varmamanın biçareliği içinde perişan olduğu bir anda İslâm, içinde en küçük bir eğrilik, en basit bir ihtilâf olmayan ahenkli, yepyeni, olgun bir fikir sistemi halinde bütün ihtişamıyla meydana çıkıverdi. Bu geliş, arz ve semayı tabiat kanunlarında, dünya ve

ahireti dinî nizamda, ruh ve cesedi insan manzumesinde, ibadet ve her çeşit ameli hayat nizamında ve bunların hepsini bir bütün kompozisyon halinde tek yola yöneltmek, icra etmek içindi. İşte İslâm'a göre bu yol, her şeyi ile ferdi Allah'a götüren yoldur. Bu yolda: Kâinat birdir, malum olan zahirden ve meçhul olan gaipten ibaret olan bir kâinat. Bu yolda hayat da birdir. Ruhî ve maddi kuvvetlerden mürekkeptir. İslâm nazarında hayat müslümanlar arasında özel olarak, insanlar arasında genel olarak esasları belli prensipler dahilinde karşılıklı sevişme, yardımlaşma ve merhametten ibarettir.

Evet, Allah'a giden bu yolda insan da birdir: Bu insan arza mihlanıp kalan cesedi ile semaya raptedilmiş ruhî şevklerden mürekkeptir. Bütün bunların ardında ise ezeli ve ebedi kuvvet vardır, bu kuvvet kâinata, hayata ve insana hâkim bir Allah kuvvetidir. Kâinat, hayat ve insan hakkında bu fikrî bütünlüğü kavradığımız zaman İslâm adaletinin ana hatlarını ve temel ilkelerini idrak etmiş olacağız ve göreceğiz ki, bu adalet çok şümüllü, çok yönlü insanî bir adalettir. Dar çerçeveli ekonomik bir adalet değildir. Hayatın bütün sahalarını kaplar. Aslı hüviyetinden yoksun kalmış günümüzün Hıristiyanlığına baktığımız zaman onun, insanı sadece ruhî meyil ve davranışlarının bir kısmı yönünden ele aldığını görürüz. Komünizme bakalım. O da insanlığı sadece maddi ihtiyaçları açısından ele almaktadır. Ama İslâm insanı ve onun hayatını bir bütün olarak ele alıyor, onun maddî ve manevî ihtiyaçlarını birbirinden ayırmıyor. Böylece İslâm, insanlığın yeryüzünde cisim halinde yaşadığı ebedi rüyası haline geliyor.

Yukarda işaret ettiğimiz adaleti bir mutlak emir halinde insanlığa sunan ayet-i kerimeye dönüyoruz: Bu ayetin mealini tekrar edelim: **“Şüphesiz ki Allah adaleti, iyiliği, hususiyle akrabaya muhtaç oldukları şeyleri vermeyi emreder. Taşkın kötülüklerden, münkerden, zulüm ve azgınlıktan nehyeder. Size (böylece) öğüt verir ki iyice dinleyip ve anlayıp tutasınız (Nahl : 90)”**

Bu ayet-i kerimede işaret edilen ve Allah'ın mutlak emri olduğu beyan edilen “Adl-adalet” noktası bilindiği gibi konumuzun esasını teşkil etmektedir. Şu halde yine Kur'an ve İslâm'a göre Adl nedir?

Meşhur müfessir Kadî Beydavî bu kelimeyi şöyle açıklar: “Adl ve adalet itikatta, sözde ve konuşmada, bilimum fiillerde ve ahlakta ifrat ve tefritten kaçınmak, her şeyin orta ve itidal noktasını ihtiyar etmektir”.

Cenab-ı Hakkı inkâr ile ona eş tutmak arasındaki tevhid, itikatta itidale misal olarak zikredilebilir. İbadetleri büsbütün terk ile dünyayı terk edecek surette münhasıran ibadeti ve

nefse zulmü ihtiyar arasında bulunan vâcibatı eda etmek de amelde itidale misal olabilir. Cimrilikle israfın ortası olan cömertlik ise Ahlâkî itidale misal olarak anılabilir.

Evet, bir başka deyişle adl, zulme yanaşmamak, her hakkı hak sahibine ulaştırmaktır. İnsaf ve hakkaniyet ve hatta istikamet mefhumlarını kucaklayan bir denkleştirme ki, terazinin dili gibi ifrat ile tefrit arasında bir muvazene ifade eder. Görülüyor ki, bu adalet şümulü ve çok cephelidir. Biz burada bu çokluğu muayyen noktalarda birleştirerek hülâsa etmeye çalışacağız.

Ancak buna geçmeden önce yine İslâm'a şu sorunun cevabını verdirmeğe çalışalım: Acaba İslâm'a göre adalet her zaman sabit ve değişmez bir şey midir? Bu sorunun cevabı üzerinde biraz düşünmek gerekiyor: Adalet denen şey daima ve her cephesiyle en üstün güzellikleri cemetmiş bir sistem midir? İslâm'a göre bu soruya mutlak olarak ne evet ne de hayır demek doğru olmaz. Şöyle ki, bazı adaletler vardır ki, bunlar izafî ve itibarîdir. Zamana göre değişir. Bu gün adalet denilen bir şeye yarın adalet denmeyebilir. Ve hatta zulüm bile denebilir. Şu halde bu ölçü karşısında iki türlü adalet ortaya çıkmaktadır. 1- Mutlak Adalet. 2- İzafî adalet. Mutlak adalet güzelliği aklen anlaşılabilen ve aksi düşünülmemeyen adalettir. İyilik etmek, hak sahibine hakkını vermek, iyiliğe iyilikle mukabele etmek gibi ki bu ölçülerin doğru olduğunu akıl rahatlıkla idrak eder. Bunların doğruluğunu ve güzelliğini hiç bir din ortadan kaldırmaz. İzafî adalete gelince: Bu öyle değildir. Bu gruba giren adaletlerin doğruluğunu akıl kendi kendine idrak edemez. Birçok hukuki mevzuatta hukukçuların birbirine çok zıt görüşler beyan etmeleri bu meselede aklın yetersizliğinin en açık delilidir. Aynı şeye hem adalet ve hem de zulüm denildiği her zaman bilinen gerçeklerdendir. Şu halde bu meselede doğruluğun ölçüsü nedir? İşte İslâm'ın cevabı: Kaynağı vahye dayanan din. Kısas, diyet, bilimum cürüm ve cinayetlerin ceza ölçüleri ve sair şeyleri adalete uygun bir çizgi üzerinde değerlendirip takdir etmek aklın aciz kaldığı bir konudur. Meselâ hırsızlığı sabit olan bir adama verilecek cezanın adalete en uygun ölçüsü ne olacaktır? Hukukçuların fikrine başvurulduğunda hepsinin ayrı ayrı ceza usulleri ve ölçüleri tavsiye edecekleri muhakkaktır. Çünkü verilen cezanın adalete uygunluk derecesini tayin için elde bir ölçü mevcut değildir. Binaenaleyh burada en emin yolu gösterecek rehber İslâm'a göre kaynağı ilâhî vahye dayanan dindir. Din yenilendikçe bu nevi hadiseler karşısında uygulanacak adalet ölçüleri de yenilenecektir. Çünkü yukarıda da işaret ettiğimiz gibi adaletin bu nevi izafîdir. Zamana, ihtiyaçlara ve idare edilmek istenen toplumun seviyesine göre tanzim edilir, ayarlanır. Bu ayarlamayı da en doğru ve âdilâne yapacak kuvvet dinin sahibi olan Allah'tır. Bu izafîlik özelliği ve zamanın değişen ihtiyaçları nedeniyle ki İslâm'da dinin (yani kitap

ve sünnetin) beyan etmediği ve tamamen çeşitli devir ve cemiyetlerin özelliklerinin dikkate alınması gereken konularda da içtihadı azamî yer verilmiştir. Bunun örnekleri bizzat Resulullah devrinde de vardır: Yemen'e hâkim tayin olunan Muâz b. Cebel görevine gitmeden önce Resulullah'ı ziyaret eder ve şöyle konuşurlar:

- Davalarda hangi esasa göre karar vereceksin?

- Allah'ın kitabındaki hükümlere göre.

- Orada aradığın hükümleri bulamazsan?

- Allah'ın resulünün gidişine göre karar veririm.

- Orada da aradığın hükümleri bulamazsan?

- Kendi aklıma göre bir karar vermeğe çalışırım. Bu konuşma böylece sonuçlanmış ve Resulullah bundan son derece memnun kalmıştı.

Evet, bu noktayı böylece belirttikten sonra çok cepheli olan İslâm adaletini muayyen başlıklar altında özetlemeye geçiyoruz. İslâm'ın getirdiği adaleti:

a) Ahlâkta adalet,

b) Dinde ve İbadette adalet,

c) Ekonomik hayatta adalet,

d) Hukukta ve kanunlar hususunda adalet, bölümleri içinde kısa kısa açıklamaya çalışacağız.

a) Ahlâkta Adalet:

İslâm felsefecileri insan nefsinde üç kuvvet tasavvur ederler. Bunlardan Biri akıl kuvveti, ikincisi şehvî kuvvet, üçüncüsü de, gadab (öfke) kuvvetidir. Aklî kuvvet, hakikatleri kavramanın, iyi ile kötüyü ayırmanın vasıtasıdır. Şehvî kuvvet, menfaatleri ve güzellikleri istemenin ve elde etmenin mebdedir. Gadab kuvvetine gelince: O da korkulu ve tehlikeli şeylere karşı koymanın üstünlük elde etmenin ve şevkin kaynağıdır. Akıl kuvvetinin itidalinden Hikmet, şehvî kuvvetin itidalinden iffet, gadab kuvvetinin itidalinden ise, şecaat meydana gelir. İşte ahlâkî faziletlerin anası, temeli bu üç şeydir. Tekrar ediyoruz. Hikmet, iffet, şecaat. Bu üç fazileti ve diğer tabirle adalet noktalarının her birinin biri ifrat, biri tefrit olmak üzere iki tarafı vardır ki onlara faziletin zıddı manasına gelmek üzere “rezilet” tabir edilir. Bu üç çeşit fazileti, üç ayrı sahanın adalet noktalarını kısaca, birer cümle ile anlamaya çalışalım:

Hikmet: Elden geldiği kadar eşyanın hakikatlerini olduğu gibi bilmektir. Faydalı ilimdir. Nefsin, lehine ve aleyhine olan şeyleri bilmesi, kavramasıdır. Fikri lâyük olmayan şeylerde ve layık olmayacak şekilde yormak veya fikrin önünü tamamen kapamak bu konudaki adaletin ifrat ve tefrit cihetleridir.

İffet: İse, nefsi dinin sınırları dışına salmamak, şehvete onu esir etmekten, gayrı meşruya dalmaktan korumaktır. Nefsi şehvet ve midenin esiri haline getirmek, haya ve ar perdelerini yırtarak yüzüstleşmek veya bunun tam zıddı olarak akıl ve dinin cevaz verdiği zevklerden nefsi tamamen mahrum ederek ona zulmetmek, iffetin yani bu konudaki adlin ifrat ve tefrit yönleridir.

Şecaata gelince: Korkulu şeylere karşı kalbin kuvvet ve metaneti, hadiseleri soğukkanlılıkla karşılayabilmesi gücüdür. Ancak İslâm'ın ahlakî adaletinde şecaat, gelişmiş güzel bir cesaret değildir. Bu cesaret akıl ve basiretin gerektirdiği, dinin ve ilâhi iradenin tasvip ettiği cesaret ve metanettir. Babayiğit bir adamın, küçücük bir çocuğun hakaretine uğraması halinde göstereceği atılganlık adaletle uygun bir şecaat olmayacaktır. Sükûn ve temkin, ağırbaşlılık, soğukkanlılık gibi hususlar şecaatin gerektirdiği zaruretlerdir. Yersiz tehevvür, manasız atılganlıklar ve bunun zıddı olarak hadiseler karşısında izhar edilen korkaklıklar, şecaatin ifrat ve tefrit cihetlerini temsil ederler.

İşte ahlâkta adalet denilince bu üç faziletin, yani hikmet, iffet ve şecaatin bir fertte birleşmesi hatıra gelir. Böyle bir ferde de ahlâklı, kâmil insan manasına gelmek üzere “âdil” kişi denilebilir.

b) Dinde ve İbadette Adalet:

Bilindiği gibi İslâm, insanın yalnız ruhî yapısına hitap eden, onu tek yönlü bir itminana götüren bir din değildir. O hayatın bütün sahalarını kucaklayan, insanın 24 saatten ibaret olan bütün günlük yaşayışında ona her konuda direktifler veren, böylece kişiyi madde ve mana bütünlüğü halinde huzur içinde ahiret hayatına hazırlayan bir dindir. Bu anlayış sebebiyledir ki, İslâm'da ibadete ait konularda gerekli ihtarlar da bulunulması yanında, dünya için çalışmaya, ilerlemeye taalluk eden sayısız ikaz ve ihtarlar da bulunulmuştur. İslâm'ın bu konudaki ölçüsünü şu cümle ile özetleyebiliriz: “İslâm kişiden yarın ölecekmiş gibi ahiret için hazırlanmasını ve hiç ölmeyecekmiş gibi de dünyası için çalışmasını isteyen bir dindir”. Şu Allah sözünü ibretle dinleyelim: **“Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrıldığınız zaman hemen Allah'ı zikretmeye gidin. Alışverişi bırakın. Bu bilerseniz sizin için daha hayırlıdır. Artık o namaz kılınca yeryüzüne dağılın (rızk, ilim vs. gibi konularda)**

Allah'ın fazlından (nasib) arayın. Allah'ı çok zikredip (hatırlayın), tâ ki umduğunuza nâil olasınız (Cuma, 9-10)”. Allah Resulünün hayatı da baştanbaşa bu örneklerle doludur. O zaten hayatını elinin emeği ile kazanmış, insanlarla haşırneşir olmuş bir insan değil midir? Hayatı boyunca da bunu telkin etmiş, meskeneti, inzivayı kötölemiş, daima hayat içinde ve hayatın kucağında olmayı telkin etmiştir. İslam'ı münzevi hayat içinde yaşayanlar, hac dönüşünde günah işlemeyeyim diye terazinin başına geçmekten çekinenler, Allah resulünün işaret etmek istediğimiz hayatını ve onun hadislerini dikkatle tetkik etmelidirler. Şu cümleleri beraber okuyalım, Allah Resulü buyuruyor: **“Sizden birinizin ipini alıp ta dağa gitmesi ve arkasına bir odun demeti yüklenip onu satması ve Allah'ın böylece o kimsenin yüzüsuyunu koruması -istediği verilse de verilmese de- halktan dilenmesinden daha hayırlıdır. Aile fertlerinin nafakasını tedarik için çalışan bir müslüman, din düşmanları ile muharebe eden ve düşman karşısında nöbet bekleyen mücahitler gibi sevaba kavuşur”.**

İslam'ın hayat ve yaşama yönündeki telakkilerini göz önünde bulundurarak kâmil bir müslümanın tarifini yapmak lâzım gelse şöyle deriz: “Müslüman ibadetlerinde ihmal ve gaflet göstermeyen kendisinde iş yapma gücü bulunduğu müddetçe -zengin olsun fakir olsun, alim olsun, cahil bulunsun,- çalışan ve ilâhi kontrol altında hayatına düzen ve yön veren insandır.”

Dünyayı terkedilmeyecek bir yurt telakki edip Allah'ı unutan, iyi insan olmanın zaruri icapları olan kulluk vazifelerini eda hususunda gaflet gösterenlere gelince: onların halinden de Kur'an-ı Kerimde acı acı bahsedilir. Bir iki örnek verelim: **“İnsana bir zarar dokunduğu zaman o rabbine, bütün (varlığı ile) ona dönerek yalvarır. Sonra Allah ona kendi canibinden bir nimet verdiği vakit ise evvelce ona yalvardığını unuttur. Allah'a -onun yolundan saptırmak için- eşler katmaya başlar. (Habibim) de ki: küfrünle biraz eğlenedur. Çünkü sen muhakkak ateş yaranındansın (Zümer: 8)”.**

“Altın ve gümüşü yığıp ve biriktirip te onları Allah yolunda harcamayanlar (yok mu?) İşte bunları pek acıklı bir azap ile müjdele! O gün ki bunlar, üzerlerinde (yakılacak) cehennem ateşinin içinde kızdırılacak da o kimselerin alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak, işte bu (denilecek), nefisleriniz için toplayıp sakladıklarınız. O halde biriktirip saklamakta olduğunuz bu nesnelere (acısını haydi) tadın (Tevbe: 34-35)”.

İnsan hayatını her köşe ve bucağı ile kucaklayan İslâm, ferdi Allah'a kulluk konusunda da böylece başıboş bırakmamış, ondan adalete riayeti istemiştir. İbadetle nefis terbiyesine yer vermişse de ibadetle de olsa nefse zulmü tecviz etmemiştir. Ona dünya ve ahirette mesut olmanın en emin ve âdil yolunu göstermiştir. Kişinin dünya ile ilgisini kesip çeşitli ibadetlerle

nefsini meşru zevklerden mahrum etmesine açıklıkla zulüm diyen din İslâm'dır. Keza, Allah'ı unutup nefsinin şehvete, paraya, mideye esir etmeye zulüm diyen yegâne din İslâm'dır. En makul yolu seçip, sunan, hayatı düzene koyduğu gibi ölümden sonrası hususunda da ferdi ruhî itminane ve kalbi huzura götüren ve böylece ilâhi iradeye uygun adalet neşelerine toplumu gark eden din yine ancak İslâm'dır.

c) İktisadi Hayatta Adalet ve Muvazene:

İktisadî hayatta makul bir adâletten bahsedebilmek için İslâm'ın vicdanlara tanıdığı hürriyetten ve bu hürriyetin sınırlarından söz açmak faydalı olacaktır: İktisadî ve hatta sosyal adâletin gerçekleşmesi ve bekası için ferdî hakların cemiyet ihtiyacı olarak kabul edilmesi gerektiği gibi ferdin de, ulvî insanlık gayelerine inanması gerekir. “Fert vicdanında gerçekleştirilemeyen adâlet, kanun ve baskı ile temin edilemez”. İslâm'da beşerî vicdan hürriyeti, Allah'tan başkasına ibadet etmemek, ondan gayrısının huzurunda eğilmekten kurtulmak şeklinde başladı. Bu hürriyetin verdiği şevkle ferdî vicdan: “Allah'tan başka hükmedecek sultan yoktur”, demenin, diyebilmenin sevincine gömüldü. Daha sonra bu hürriyet, cemiyetin karşısında değil, onun hizmetinde olmak olgunluğu ile şahsiyetini kazandı. Burada ilâhi otoriteye teslim oluşu, esaret telâkki etmek ve mutlak hürriyet istemek hem yanlış ve hem de bu hürriyetin elde edilmesi mümkün değildir. Çünkü böyle bir hürriyet mevcut değildir. İnsan iradesi dünya kurulalı beri böyle bir hürriyeti şimdiye kadar elde edememiştir. İlâhi iradenin esaretinden kurtulayım derken nefsinin ve şehvetinin pençesine düşmüş ve onun mutlak esiri olmuştur. Farkında değildir. Bunun da dışında bir hayat olmadığına göre, başka bir hürriyetten de bahsedilemeyecektir. Fert iradesi hürriyet değil esaret beğenmek zorundadır. Meçhul ve karanlık istikametlere sürükleyen esaretten (yani nefsin, şehvetin, paranın esaretinden) kurtularak kendine ebedi saadetin yollarını gösteren, mesut olmanın çarelerini öğreten dinin esaretini, yani gerçek hürriyeti seçmek de en makul olan yoldur. İşte bu yol İslâm'ın insanlığı davet ettiği yoldur. İsteyen irade, nefsinin esaretini kabul edecek, isteyen irade de kendini bu esaretten kurtaran dinin hürriyet denizinde yüzmenin, onun derinliklerine inmenin zevkine erecektir. Bu hürriyete bir misâl: Bir insanın başkalarını kendi nefsinin tercih etmesi, meselâ mâlik olduğu bir maldan başkalarını da faydalandırması veya o malı tamamen bağışlaması, kendi nefsi ve ihtiyaçlarından feda etmesi demektir. İlk bakışta bu hürriyet değil, mahrumiyet gibi görünür. Fakat bu aslında kötü bir sıfat olan hasislikten nefsin kurtulması ve böylece nefsin kötü duygulara, şehvete karşı zafer kazanması, galebe çalması demektir.

Burada bir başka gerçeği de hatırlatalım: İnsanlar yaratılışları itibari ile birbirlerinden farklı bir takım fitrî kabiliyetlere mâliktirler. Bu kabiliyetleri kısıtlanmış olan bir fert kanunların sağladığı mutlak eşitlik içinde çalışma ve başarıma hırsını kaybeder. Üstün kabiliyetli bir kimsenin mutlak eşitlik kanununa karşı koyacağında şüphe yoktur. Karşı koymasa bile o kanun ve nizama karşı hiç değilse nefret duyacaktır. Böylece ileri zekâsı körelmeye maruz kalacak ve o fertten alınması mümkün olan verim azalacaktır. Şu halde İslâm'a göre mutlak eşitlik yanında ferdî istidatlar en geniş şekliyle hürriyetlerini ellerinde bulunduracaklar ve hürriyetleri cemiyetin hizmetine tahsis etmek kaydı ile istidat ve gayretlerinin verimine uygun oranda birçok hususlarda diğer fertleri geçeceklerdir.

Evet, ferdî hürriyetin yerini böylece kısa çizgiler halinde tesbit ettikten sonra İslâm'ın iktisadî hayatta sağlamayı gaye edindiği iktisadî muvazene ve adaletin ne olduğunu anlamaya çalışalım. Bilindiği gibi komünizme göre iktisadî adâlet, pratik hayatta hiç bir zaman gerçekleştirilememiş olması bir tarafa, fitrî kabiliyetler ne olursa olsun ekonomik eşitliği gaye edinen bir adâlettir.

İslâm'da durum böyle değildir. Eşit rakamları gaye edinen bir anlayışı İslâm insanın fitratına, çeşitli meslek ve meşguliyetine, gayretine aykırı telâkki etmiştir. İnsanın gayret ve istidadının değerlendirilmesi ve ferdin bu maddi değerlerle kontrolsüz, başıboş bırakılmaması İslâm'ın ekonomik denge anlayışının temelini teşkil eder. Şöyle ki, fert intisap ettiği meslekte ve iş sahasında dinî ve dine aykırı olmayan toplum kanunlarının hududu içinde kabiliyet ve gayretinin imkân verdiği ölçüde çalışacaktır. Bu çalışmanın metotlu ve ölçülü olması nisbetinde de kazanacaktır. Bu esasa göre her ferdin gayreti ve kazancı birbirinden farklı olacak, cemiyet içinde zengin fakir, orta sınıf gibi farklı sınıflar meydana gelecektir. Çalışan kazanacak, çalışmayan kazanmama şeklinde cezalandırılmış olacaktır. Ancak İslâm'ın hedefi mal ve paranın muayyen noktalarda ve belirli kişilerde aşırı şekilde toplanmasına aykırı olduğundan bu konu ile ilgili tedbirler de peşinen ele alınmıştır. İslâm bu siyasetini ve tedbirlerini iki yolla sağlar: 1- Teşri' yoluyla. 2- Tevcih yoluyla. Birinci yolun ne demek olduğunu açıklayalım: İslâm'da belirli miktarda ve belirli şartları hâiz fertlerden zekât alınır. Bunu vermek istemeyenlere karşı zor kullanılabilir. Zekâtın miktarı bellidir. Devlet, zekâtı aldıktan başka cemiyetin menfaatlerini korumak ve bazı zararları önlemek üzere bir miktar vergi de koyabilir. Bu verginin miktarı, zamanın ve cemiyetin icaplarına, menfaatlerine uygun olmak üzere devlet reisinin takdirine ve adaletine bırakılmıştır. Teşri' yolunun hudut ve imkânları bundan ibarettir. Tevcih yoluna gelince: Bu, fertleri hayra daha büyük fedakârlıklarla teşvik yoludur. Bu yol müslümanlardan mallarını Allah yolunda bol bol sarf

etmelerini ister. Bu isteğe müslümanlar dinî salâbetleri ve imkânları ölçüsünde cevap verirler. Böylece Allah'ın rızasını elde edeceklerine inanırlar. Zira Kur'an-ı Kerim'de böyle yapanları takdir eden ve böyle yapmaya teşvik eden birçok ayet-i kerime vardır. İşte bunlardan biri: **“Kendileri istekli oldukları halde yoksulu, yetimi, esiri doyururlar, (ve) bunu size Allah rızası için yediriyoruz, sizden karşılık ve teşekkür beklemiyoruz. Biz rabbimizden, Onun çetin gününden korkarız derler. Allah da onları o günün şerrinden korur. Onları aydınlığa ve sürura kavuşturur (İnsan: 8-11)”**.

Buhârî ve Müslim'in ittifakla rivayet ettikleri bir hadiste şöyle buyrulur: “İnsanların geçirdikleri, yaşadıkları her sabah yeryüzüne iki melek iner: Bunlardan birisi, Yarab! Malını hayra sarf edenin sarf ettiği kadarının yerine yenisini ver diye dua eder. Diğeri de: Yarab! Cimrilik edip sınıksız tutan adamın malını telef et diye bedduada bulunur”.

Evet, İslâm tarihi bu ilahi çağrılara koşup gelen, bu peygamber ikazlarına gönülden teslim olarak yarışan örnek müslümanlarla doludur. İşte bunlardan biri: Medine'deyiz Hz. Ömer'in hilâfeti yılları... Müslümanlar arasında açlık ve kıtlığın hüküm sürdüğü günler... Tam bu sırada Hz. Osman'a ait bir ticaret kervanı Medine'ye çıkagelir. Develer buğday, üzüm, zeytinyağı, gibi yiyecek maddeleri getirmişlerdir. Medine tüccarları Hz. Osman'a müracaat ederek gelen malları kendilerine satmasını istediler, bunun üzerine Hz. Osman:

- Hay hay, memnuniyetle. Yalnız bana ne kadar kâr vereceksiniz, der. Tüccarlar cevaben:

- Bir dirheme iki dirhem veririz, dediler. Hz. Osman:

- Ben daha fazla kâr verene vereceğim.

- Yâ Osman, Medine'de bizden başka tüccar yok. Bizden önce de sana kimse müracaat etmedi. Sana bizden fazla kâr verecek kimdir? Hz. Osman cevap verir:

- Allah bana her dirhem başına 10 dirhem kâr veriyor. Siz bundan fazla verebilecek misiniz? Tüccarlar: “Veremeyiz” dediler. Hz. Osman devam etti:

- Allah şahidim olsun ki, bu 1000 deveyi bütün yükleri ile beraber fakir ve yoksul kimselere, Allah yolunda tasadduk ettim. Bağışladım.

Develer kesildi, yüklerde ihtiyaç sahiplerine dağıtıldı.

İslam'da meşru yollardan kazanmak şartıyla ferdi mülkiyet en geniş şekliyle mevcuttur. Bir hadis-i şerifte: “Malının önünde onu muhafaza ederken öldürülen kimse şehittir (İs. Sos. Adalet: 1/142)” buyurulmuştur. Hırsızlığa konan cezanın şiddeti, ferdi mülkiyet hakkına ve

ferdi mülkiyete verilen değere en büyük delildir. Hatta fert fazla malın fert olarak sahibi olmaya teşvik edilir. Bununla beraber İslâm ferdi mülkiyet hakkını kayıtsız ve hudutsuzluğa da terk etmez. Ferdi sahip olduğu malda cemiyetin vekili kabul eder. Bu malı muhafaza etmesi, israf etmemesi, ona sahip olmasından daha önemlidir. Fertlerin malı cemiyetin malı kabul edilmiştir. Cemiyet de bu konuda Allah'ın vekili sayılmıştır. Zira her şeyin aslında maliki Allah'tır. Bir ayet-i kerimede şöyle buyrulur: “**Allah’a ve Peygambere imanda sebat edin. Allah’ın size vekâlet verdiği maldan onun yolunda harcayın** (Hadid: 7)”. Şunu da belirtmeliyiz ki, fert malını istediği gibi tasarruf edemiyor, kullanamıyorsa şahsî mülkiyetten bahsedilemez. Bu mülkiyet mal sahibinin onu kullanmaya ehil olmaması halinde cemiyet tarafından geri alınır.

Hangi kazançların meşru olduğuna gelince: Fert çalışma, fitrî kabiliyetlerini kullanma hususunda tam bir serbesti içinde kabul edilmişse de bu kabiliyet ve mesaisini kullanma sahaları sınırlanmıştır. Kazancın, ancak emek ve çalışmanın karşılığı olabileceğine inanan bir müslüman hangi iş sahalarında çalışacaktır? Kısaca bunu özetleyelim: İslam’ın temellük için meşru saydığı yollar şunlardır:

1- Avcılık: Bu konu beşer hayatının başlangıcından beri her cemiyet ve millet tarafından benimsenmiş bir ticaret yoludur. İslam da buna cevaz verir.

2- Yeraltı servetlerinden faydalanmak.

3- Harpte ganimetler elde etmek.

4- Sahipsiz ölü toprağını imar ederek onun mahsulünden faydalanmak.

5- Başkalarının işinde ücretle çalışmak.

6- Şu ayet-i kerime içinde zikredilen kimseler zekât müessesesinden faydalanırlar: “**Sadakalar Allah’tan bir farz olarak ancak, fakirlere, miskinlere, sadakalar üzerine memur olanlara, kalpleri müslümanlığa alıştırılmak istenenlere, kölelere, esirlere, borçlulara, Allah yolunda harcamaya, yolcuya** (yani memleketinde zengin de olsa seyahat esnasında muhtaç kalmış olanlara) **mahsustur** (Tevbe: 60)”

Bu yollarla elde ettiği mala bir müslüman sahip olmuş onu işletme, meşru şekilde ticaret yaparak çoğaltma imkânını elde etmiş sayılır. İslâm’da hibe ve hediye her kayıttan muaf tutulmuştur. Mal sahibi hayatta iken malını istediği nisbette ve dilediği kimseye bağışta bulunabilir. İslâm’da hibeden başka servetin emek karşılığı olmadan elde edilen bir başka şekli vardır ki buna miras yolu diyoruz. Bu hususta daha fazla söz etmek konumuzun dışına

çıkma olacaktır. Ancak daha önce işaret edilmiş bir hususa miras vesilesi ve biraz daha açıklıkla temas etmek istiyorum: İslâm, servetin muayyen ellerde birikmesine ve bu birikmenin anormal ölçüler içinde gelişmesine razı değildir. Miras nizamı da nesiller boyunca toplanan serveti parçalayan bir vasıta. İşte zekâtın ve sadakanın ifade ettiği anlamlardan biri de yine budur: Biriken malı dağıtmak. Tedrici kazanç ve bol tasadduk. Bilumum kumarları ve şans oyunlarını, memleket servetini -muayyen fertlerde milyon gibi rakamlar halinde toplayarak- tedricen bozan şeyleri, İslâm'ın bu konudaki prensipleri ile uyuşturmak kabil değildir. İslâm'a göre parayı doğuran iştir. İşsiz ve emeksiz bir kazancın İslâm'da yeri yoktur. Ekseriya kolay bir kazanç, kötü bir kazançtır. Bütün talih oyunları konusu üzerinde İslâm'ın servet politikası muvacehesinde düşünülecek noktalar vardır. Her ay ve hafta ekserisi fakir, binlerce insanın cebinden biriken yüzbinlerce lira muntazam ve devamlı bir şekilde anormal denecek kadar az bir insan grubunun elinde toplanmaktadır. Bu suretle milyonlarca insan hissedilmeyecek nisbette de olsa fakirleşmekte, buna mukabil mahdut sayıda insan servetin merkezleri, terâküm ettiği yerler haline gelmektedir. Bu ise İslâm'daki: Servetin devamlı bir akım ve deveran halinde tutulması, tevzi edilmesi esasına aykırı düşmektedir. Bu anlayış sebebiyledir ki, Kur'an-ı Kerim'de bunların hepsi bir çırpıda yasak edilmiştir: **“Ey İman Edenler! Şarap, talih oyunları, dikilmiş taşlar, fal okları sadece necis ve şeytanın işi şeylerdir. O halde bundan vazgeçiniz ki, felâhı (kurtuluşu) bulasınız (Mâide: 90)”**.

İslâm lüks ve israfın da karşısındadır. Lüks ve israfın tarih boyunca nice milletlerin helâkine sebep olduğu bilinen gerçeklerdendir. Kasas Suresinin 58. ayetinde: **“Biz bol geçimi ile (halkı) şıarmış nice memleketler helâk ettik...”** buyrulur. Buradan anlaşılması gereken husus, bu azap ve helâke, yalnız israf ve lüks çukuruna düşenlerin değil, ona müsamaha eden cemiyetin de uğramasıdır. Zira İslâm'da bir cemiyetin bütün fertleri o cemiyette cereyan eden her kötülükten ayrı ayrı mesul sayılmışlardır. Bilinen bir gerçektir ki, artan güç mutlaka sarf edilir. Sahibi tarafından ilâhi iradeye uygun olarak sarf edilmeyen fazla para, Allah'ın iradesine uygun ölçüler içinde çalıştırılmayan vücut ve yine Allah'ın iradesine uygun olarak harcanmayan zaman... bütün bunlar sarfı gerekli güçlerdir. Aşırı servet ve refahtan şıarmış bir nesil bu parayı, bu sıhhati ve bu boş vakti elde ettiklerinde, yoldan sapmamalarına imkân yoktur. Bu konuda onu durduran kuvvet ancak din ve iman kuvveti, Allah korkusu olabilir. Diğer taraftan sırtlarından geçinilen zavallılar ve şımarık zümrenin etrafındaki dalkavuklar her türlü rezaletin ve aşağılığın vasıtası olurlar. Artık korkulan sonuç gelmiştir. Bir cemiyet ki bünyesinde fuhuş yayılmış, kalpler ve kalıplar durmuş, manevi değerler çöplük metaı haline gelmiştir; o cemiyet için artık tehlike çanları çalmıştır. Ya servet

düşmanlığı teraneleri içinde komünizmin kucağına düşecek veya başka bir milletin uydusu olmayı kabul edecektir. Yüce Allah'ımız, necip milletimizi ve aziz yurdumuzu bu gibi hallerden korusun. İşte böyle bir tehlikenin karşısında kullanılacak en modern ve her şeyi ile mücehhez bir kuvvet İslâm'a göre: İslâm'dır. Zira o fuhşun karşısındadır. Onu en ağır müeyyidelerle adım adım takip eder. Ve onun yerine meşru zevkleri, imanî lezzetleri ikame eder. Evet, İslâm lüksün de karşısındadır, dedik. Allah Resulünün şu sözünü hatırlayalım: **“Dilediğini ye, dilediğini giy; yalnız şu iki şey seni hataya düşürmesin: İsrâf ve gurur”**. Kur'an-ı Kerimde de: **“Yiyiniz, içiniz, fakat israf etmeyiniz...”** buyrulduğu hepimiz tarafından bilinir. İslâm komünizme karşı da en etkili ve tahrip edici bir silâhtır. İslâm'ın ekonomik anlayışı karşısında komünizm sözde servet eşitliğinden bahsedemeyecek, karşısında fakire acıyan, ona bol bol ve her vesile ile veren bir toplumla zengini, İslâmî kardeşliğin verdiği imanla seven, ona karşı sadık ve kopmaz bağlarla bağlı ikinci bir kitle bulacaktır. Hatta İslâm'ın uzun yıllar hâkim olduğu bir toplumda fertler arasında önemli bir maddi seviye farkının kalmadığını ve herkesin hayatından memnun olduğunu, mesut bulunduğunu da görecektir.

Muhterem Kardeşlerim, kısa çizgiler halinde ifadelendirmeye çalıştığım bu bahiste hülâsa olarak söylemek istediğim şudur: İslâm'da rakam ve miktar eşitliğine dayanan iktisadî eşitlik, adaletsizlik telâkki edilmiştir. Fitrî kabiliyetler şahsî gayretlerin değerlendirilmemesi fert için zulüm sayılmıştır. Şahsî gayretler değerlendirilmeli ve adalet tecelli etmelidir. Ferdî mülkiyeti kabul etmek de, yine bu adâletin icabıdır. Böylece fertlerin çalışma şevki ve hevesi artacak, bu çalışma komünizmde olduğu gibi devletin baskısı ile olmadığından bir işkence de kabul edilmeyecek, fert gayretinin ve başarısının huzur, zevk ve saadetini tadarak yaşayacaktır. Bu bahsi de burada kapatıyor, İslâm'ın hukuk ve muamelâtta insanlığa sunduğu eşitliği ve bu konudaki adalet anlayışını belirtmeğe geçiyorum.

d) Hukukta Adalet:

Tarih ve sosyoloji ile birazcık meşgul olanlar bilirler ki, zaman zaman bu âlem oldukça garip ve o nisbette de acı telâkki, anlayış ve olaylara sahne olmuştur. Öyle zamanlar olmuştur ki bazı insanlar türemiş ve kendilerinin Allah'ın neslinden geldiğini iddia etmişlerdir. Bunlara inanan ve itaat edenler olmuştur. Bazıları damarlarında akan kanın, herkesin taşıdığı adı kandan olmadığını, şerefli ve üstün bir kan olduğunu söylemişler, bunlara da uyanlar bulunmuştur. Kadının bir eğlence ve zevk konusu olduğunu ileri sürüp onun insan sayılıp sayılmayacağını, ruh taşıyıp taşımadığını, münakaşa edenler görülmüştür. Yine öyle devirler ve cemiyetler görüldü ki, köleler insan sayılmadı, sahibinin onun üzerinde öldürmeye

varıncaya kadar istediği şekilde tasarruf yapabileceği tezi savunuldu, kabul gördü ve yaşama ortamları buldu. Tarih bu ve benzeri hadise ve anlayışlarla doludur. Ne zaman ki, İslâm güneşi parladı, bu güneşin aydınlığı içinde insanların menşeleri ve varacak yerleri bakımından eşit, yaşamada-ölmede eşit; Allah, kanun, nizam, hak ve vazife karşısında bir oldukları anlaşıldı. Yaratılış ve yaşama bakımından birbirlerinden farklı olmadıkları, olamayacakları, bu aydınlık içinde bütün açıklığı ile görüldü. Bunu kabule yanaşmayanların ve bu gerçeği görmek istemeyenlerin kafasına şu ilâhi cümle bir şimşek gibi indi: **“Biz sizi hakir bir (damla) sudan yaratmadık mı?** (Mürselât: 20, 21, 22”. Şu halde hiç bir ferdin yaratılış bakımından diğer fertlerden üstün tarafı yoktur. Yine bu gerçeğe binaendir ki, hiç bir ırkın ve milletin de diğer ırk ve milletlerden üstünlüğü düşünülemez. Çünkü hepsinin asılları bir, hepsi asılda birbirinin kardeşi, hepsi doğuştan birbirlerine müsavidir. Başka bir vesile ile konuşmamın başında zikrettiğim şu ayeti dikkatle dinlemeye ve anlamaya çalışalım: **“Ey insanlar! Gerçekten biz sizi bir erkek ve dişiden yarattık. Sizi (sırf) birbirinizle tanışasınız diye büyük büyük cemiyetlere, küçük küçük kabilelere ayırdık. Şüphesiz ki Allah nezdinde en şerefliiniz takvaca en ileri olanınızdır** (Hucurat : 13”. Bu ayet-i kerimeden anlaşılan mana açıktır: İnsanlar yaratılış bakımından müsavidirler. Hepsi bir ana ve babadan yaratılmışlardır. Milletler ve cemiyetlerin birbirlerine ırk, kan ve yaratılış bakımından üstünlük iddiasında bulunmaya hakları yoktur. Bu ayrı oluş tanışmak ve birbirlerinin hayat seyrini hiç olmazsa teecessüsle tetkik etmek; iyiyi almak, kötüyü terk etmek içindir. İnsanların birbirlerinden hangi noktada üstün olabileceklerine gelince: Bu üstünlük zengininin fakire, güzelin çirkine, kuvvetlinin zayıfa olan üstünlüğü değildir. Bu üstünlüğün soy soplada da uzaktan ve yakından hiç bir ilgisi yoktur. Rütbenin, rengin, ırkın da bir üstünlük ve şeref ölçüleri olmayacağı mutlakdır. O halde bu üstünlük hangi yolla elde edilir? Veya kişiye hangi yolla intikal eder? Ayet-i kerimenin içinde zikredilen şu cümlecik bu soruların cevabı olsa gerektir: **“Şüphesiz ki, Allah nezdinde en şerefliiniz, takvaca en ileri olanınızdır”**. Takva lügatte: Sakınmak, korunmak gibi manalara gelir. Sipere girip olanca gücü ve uyanıklığı ile dikkat kesilmiş olan askerin hali bu kelimenin izahı sadedinde başvurulmuş bir misaldir. Mütteki olan ve takvada en ileri merhaleler elde etmiş bulunan insan, Allah’ın ve Peygamber’in emirlerine uymak, yasaklarından kaçmak hususunda herkesten dikkatli olan ve siperdeki askerin uyanıklığını daima taşıyan ve yaşayan insandır. Fakat hemen belirtelim, takvanın çeşitli kademelerinde bulunmanın kazandırdığı üstünlükler bir müslümana kanun ve nizam karşısında hiç bir farklı hak temin edemeyecektir. İslâm’a göre kanun huzurunda halife ile halk eşittir. Halifelik, amirlik, memurluk, esnaflık ve çiftçilik gibi terimler, ferdin hizmet ve görev dalını, farklı vazife kollarını, cemiyetin iş bölümünü ifadelendiren terimlerdir. Bu

sıfatlar ferdin ne üstünlüğünü ve ne de basitliğini ifade ederler. Bu noktayı daha iyi anlayabilmek için şu örnekleri lütfen dikkatle dinleyelim. Hz. Ömer bir gün hutbe irad ederken cemaate sordu ve “Nefsî arzularım beni Hak’tan saptırırsa ne yaparsınız?” dedi. Cemaat içinde bulunan bir zat derhal yerinden fırlayarak “Hak’tan saparsan seni kılıcımızla doğrulturuz”, diye mukabele etti. Hz. Ömer ellerini açtı, Allah’ına şöylece şükretti: “Cenab-ı Hakka çok şükür ki, yanlış yola sapacak olursam, halk içinde beni kılıcıyla Hakk’a yöneltecek insanlar vardır”.

Halife Hz. Ebubekir de: Mesuliyetli görevin omuzlarında ağırlığını hissedince mescidde halka şu hitabede bulundu: “Ey nas! Sizin en iyiniz olmadığım halde sizin başınıza geçmiş bulunuyorum. Vazifemi yollu yolunda ifa edersem bana yardım ediniz. Yanılırsam bana doğru yolu gösteriniz. Doğruluk eminlik, yalancılık hiyanettir. İçinizde zayıf olan, benim nazarımda hakkını alıncaya kadar kuvvetlidir. İçinizde kuvvetli olan da, başkası ondan hakkını alıncaya kadar zayıftır. Bir millet Allah yolunda cihadı terk ederse, o millet zillete duçar olur. Bir millette fenalık revaç bulursa, bütün o millet belâya uğrar. Ben Allah ve Peygamber’e itaat ettikçe siz de bana itaat ediniz. Ben Allah’a ve Peygamber’e isyan edersem sizin bana itaatınız lâzım gelmez. Haydi namazınıza. Cenab-ı Hak cümlelerinizi rahmetine lâayık eylesin”.

Evet, muhterem dinleyenler! İslam’ın potasında erimiş nesiller içinde bu misalleri çoğaltmak mümkündür. Netice meydandadır. Bu misallerde görülen kemal, İslam’ın derinliklerinde kendiliğinden sıyrılmış insanların kemalidir. Onların haiz oldukları rütbe ve mevki de hiç bir zaman bu kemalin derecesine halel getirmemektedir.

Kadın-erkek eşitliğine gelince: İslâm denilebilir ki, kadın erkek eşitliğini tam manası ile teminat altına almıştır. Her iki cins manen ve dinen birbirlerine eşit kabul edilmişlerdir. Mülkiyet ve iktisadî tasarruf yönünden de bu eşitlik tamamen mevcuttur. Kabiliyet, ihtisas ve bazı mesuliyetler muvacehesinde kadını da hiç müteessir etmeyecek şekilde bazı tercih noktaları vardır. Bu tercih noktalarının neler olduğuna gelince: Mirasta erkek iki, kadın bir hisse alır. Bunun sebebi erkeğin hayattaki mesuliyetinin daha ağır oluşudur. Bir erkek evlenir, böylece aile ocağının kuruluşu ve yaşaması için bütün sorumluluğu da yüklenmiş bulunur. Kadın da evlenir. Fakat kocasına bakma mükellefiyeti yoktur. Dul kalırsa yine kocasından intikal edecek miras veya kocasının akrabalarının maddi teminatı ile rızkı garanti edilmiştir. Bir tercih noktası daha: Erkek kadın üzerinde hâkim kılınmıştır. Bu hâkimiyet, erkeğin hayatta yüklendiği mesuliyet ve kazandığı ihtisastan, ayrıca bünye itibari ile idari güce daha çok sahip oluşundan neşet eder. Şöyle ki, hayatın çeşitli sosyal meseleleri ile yakinen karşı

karşıya bulunması fikri gelişmesini icap ettirir. Kadının ise mesaisinin büyük bir kısmı analık hizmeti ile meşguldür. Erkek aile ocağının bütün maddî yükünü taşıdığı ve bünyesi itibariyle korumağa, idare etmeğe daha ehliyetli bulunduğu içindir ki, bu hâkimiyet hakkı, mesuliyetlerine mukabil olarak erkeğe verilmiştir. Bu hâkimiyette erkek başıboş bırakılmamış, bir takım kaidelerle kendisine yön verilmiştir. Karşılıklı hak ve vazifeler öğretilmiş, bunlara her iki tarafın riayeti istenmiştir. Şu ayet-i kerimeleri dikkatle dinleyelim: **“Erkeklerin meşru surette kadınlar üzerindeki hakları olduğu gibi, kadınların da onlar üzerinde hakları vardır (Bakara: 228)”. “Onların mehirlerini (ücretlerini) de güzellikle verin (Nisa: 24)”. “Onları ya iyilikle (güzellikle) tutun yahut (yine) iyilikle bırakın. Fakat onları sırf zulüm edebilmeniz için zararlarına olarak tutmayın (Bakara-231)”. “Onlara iyi muamele edin, iyi geçinin (Nisa: 19)”. Diğer bir tercih noktası: Bir ayet-i Kerimede şöyle buyrulur: “Erkeklerinizden iki şahit yapın, eğer iki erkek bulunmazsa o halde razı (ve doğruluğundan emin) olacağınız şahitlerden bir erkekle iki kadın yeter. Bu surette kadınlardan biri unutursa öbürünün hatırlaması kolay olur (Bakara: 282)”. Evet, muhterem arkadaşlar! Bu tercih noktası da görüldüğü gibi şahitliktedir. Bunun da sebebi İslâm açısından şöyle izah edilir: Biraz önce de işaret edildiği üzere, erkeğin içtimai görevleri icabı fikrî kabiliyetleri daha çok gelişir. Kadında ise analık vazifesinin sonucu olarak merhamet hisleri fazla gelişir. Ve bu hissîlik onda çeşitli müsbet-menfi reaksiyonlar halinde tezahür eder. Bu sebeple iki kadın şahitten biri unuttur veya teessürü sebebi ile söyleyemezse ikincisi ona hatırlatır. Burada şu noktaya dikkat edilmelidir. Asıl mesele bir cinsi diğerinden üstün tutma ve eşitsizlik değil, hakikatin daha sağlam esaslar içinde tecelli etmesi, amelî yanlışlıklara meydan verilmemesidir. Meseleyi daha fazla tafsil ederek konumuzdan taşmamak için sadede gelelim: Renk, dil, din, ırk, asalet, rütbe gibi ayrımlara sapmadan hukukta adaletin teminini gaye edinen İslâm bu konuyu hâkimlerin vasfı üzerinde durmakla işe başlayarak ele alır. Bir ayet-i kerimede şöyle buyrulur: **“Şüphesiz Allah size emanetleri (hâkimlik, valilik idarecilik gibi amme hizmetlerini) ehline vermenizi, insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder (Nisa: 58)”. Bu ikaza binaendir ki, İslâm hukukunda hâkimlik için bazı şartlar ileri sürülmüştür. Bu şartları özetle arz ediyorum: 1- Hâkim olan zat akıllı, bütün işlerinde âdil, dinî ölçüler muvacehesinde sâlih olmalıdır. 2- Hukuka, ve halkın adetlerine vakıf bulunmalıdır. 3- Doğru sözlü, halktan rüşvet aldığı sabit olmayan, namusluluğu ile tanınan bir zat olmalıdır. 4- Hafif meşrep, halile şeref ve itibarını zedelemiş bir kimse olmamalıdır. 5- Hiç bir tesire aldanmayan, iradesi kuvvetli, öfkesine yenilmeyen bir zat olmalıdır. Bir zatın hâkim olduktan sonra fiskı ve rüşvet aldığı sabit olursa görevden azledilir. Hâkimler şu esaslara dikkat etmek zorundadırlar: 1- Davacılarla ve****

başkaları ile şakalaşmak, latifelerde bulunmaktan kaçınmalıdırlar. 2- İslâm'da hediye kabulü caiz olduğu halde hâkim olan zat iki hasımdan hiçbirisinin hediyesini cüzi bir şey de olsa kabul etmemelidir. 3- Hâkimler iki hasımdan hiçbirinin ziyafetine gitmemelidirler. 4- Hâkim olan zat, mahkemenin devam ettiği müddetçe iki hasımdan birini evine kabul etmemeli ve mahkeme mevzuunda yol göstermemelidir. 5- İki hasımdan herhangi birine hükümde olduğu gibi davranışlarında ve hitaplarında da farklı muamele etmemelidir. Bütün bunlar töhmete ve su-i zanna yol açabileceğinden dikkatli olmak lâzım gelir. Bir hadisi şerifte şöyle buyrulmuştur: **“Sizden biriniz kaza mevkiinde, hâkimlik, sandalyesinde bulunduğunuz zaman hasımlar arasında -onları oturtmada, onlara (şu veya bu şekildeki) işaretlerinde-eşitliğe riayet etsin. Sesini iki hasmından yalnız birine karşı yükseltmesin** (Hukuk-ı İslâmiyye: VI, 437)” Halife Hz. Ömer'in bu nokta ile ilgili bir hadisesine burada yer vermek istiyorum: Hz. Ömer'le sahabeden Ubeyy b. Ka'b arasındaki bir dava mahkemeye intikal etmişti. Ubeyy delil gösteremediğinden davasını ispat edememiş ve halifenin yemin etmesini talep etmişti. Halife de aleyhindeki iddiayı kabul etmiyordu. Hâkim mevkiinde bulunan Zeyd bin Sabit, Ömer'in mevkiini nazar-ı dikkate alarak Ubey'den talebini geri almasını rica etti. Hâkimin bu tarafgirliğine hiddetlenen Hz. Ömer şu sözleri söyledi: **“Senin huzurunda halktan biri ile Ömer müsavi olmazsa hiçbir zaman hâkimliğe layık olamazsın”**

Aynı Ömer, valilerine de şu talimatı vermişti: **“Sizi saltanat sürmek, tahakküm etmek ve cebir kullanmak için tayin etmedim. Siz yol göstereceksiniz, herkes size uyacaktır. Binaenaleyh müslümanların haklarını koruyunuz. Müslümanları dövmeyiniz ki, zillete duçar olmasınlar, onları haksız yere övmeyiniz ki, kuvvetliler zayıfları ezmesin. Kendinizi onlara üstün görmeyiniz ki, zulme uğramasınlar”**. İslam'da adaletin tecellisi için kaza kürsüsüne ehil kimseleri oturtmakla başlayan bu adalet mekanizması delil, şahit gibi unsurlarla devam eder... Fakat bununla bitmez. Delilin, şahidin, polisin, nüfuz edemediği vicdanlara hitap edilir ve vicdanlar da dinî ve ilâhi kuvvetin kontrol ve baskısı altına alınır. Vicdanlar doğruyu söylemeye, doğru olarak şahitlik yapmaya ve bildiğini saklamamaya davet edilir. Bu konuda Hz. Peygamberin şu cümleleri şayan-ı dikkattir. **“Ben ancak bir insanım. Bana (aralarında davaları bulunan) öyle hasımlar gelir ki, içlerinden biri ötekinden daha belîğ (çenesi daha kuvvetli) ola(rak delillerini güzel açık ve süslü bir surette anlata)bilir. Ve ben de onu belki doğru sanıp lehine hüküm verebilirim. Binaenaleyh ben bir müslümanın hakkını her kimin lehine hükmedecek olursam (biliniz ki) o (verilen hak) bir ateş parçasıdır. Artık dileyen onu sırtına yüklen sin, dileyen onu terk etsin** (Buhari: III, 101”.

Evet, muhterem dinleyenlerim! İslam böylece oldukça ağır ve mesuliyetli görevleri ehillerine tevdi ederek ve doğrunun sübutu için inanan vicdanları Allah korkusu ile kuşatarak halife ile halkı, padişah ile ameleyi eşit şartlar altında muhakeme eden; neticede her iki tarafı adaletin tecellisinin verdiği huzura kavuşturan yegâne dindir. Bu adalet tabloları saymakla bitmeyecek kadar çoktur. Ve o nisbette de olgundur. Bunun ilk örneklerini bizzat Allah'ın resulü vermiş ve onun terbiyesinde nice adil büyükler, örnek simalar yetişmiştir. Bir nebze de bu tabloları seyredelim ve sözü bitirelim:

1- Fatıma-ı Mahzumiyye namında Kureyşin asil bir ailesine mensup bir kadın hırsızlık yapar, suç sabit olur, elinin kesilmesine hükmolunur. Bu olay ve bilhassa verilen ceza Kureyşin ileri gelenlerinin pek ağına gider. Zeyd'in oğlu Üsâme'yi Resul-i Ekrem'den suçun bağışlanması için af dilemek üzere memur ederler. Üsâme, isteği Resulullah'a ulaştırır. Bu istek Allah sevgilisini fena halde müteessir etmiştir. Derhal halka şu hitabede bulunur: **“Sizden evvelkilerin ne yüzden helâk olduklarını biliyor musunuz? Onlardan şerefli birisi suç işlediği vakit bağışlanır, zayıf birisi suç işlediği vakit ise onun hakkında gerekli ceza verilirdi. İyi biliniz ki, hırsızlık suçunu Muhammed'in kendi öz kızı Fatıma işlemiş olsaydı, tereddüt göstermeden onun elini keserdim”**. Kürsüden iner, kadının elinin kesilmesini emreder ve ceza yerine getirilir.

2- Hz. Ömer, halifeliği zamanında bir gün adamın birinden bir at satın almış, atı beğendiği takdirde parasını ödeyeceğini şart koşmuştu. Satan da buna razı olmuştu. Hz. Ömer atı tecrübe etmek üzere bir biniciye verdi. Fakat aksilik bu ya, tecrübe esnasında at sakatlandı. Hz. Ömer atı satın almaktan vazgeçti ve onu sahibine geri vermek istedi. Fakat sahibi buna razı olmadığından dava mahkemeye intikal etti. Kadı Şüreyh, Hz. Ömer'le satıcının davasını şu şekilde halletti: “Şayet at, sahibinin rızası ile biniciye tecrübe edilmişse sahibine iade olunabilir. Aksi takdirde iade olunmaz”. Davayı kaybeden Halife Hz. Ömer atın bedelini ödedi ve davayı kaybetmiş olmasına rağmen hak ve adaletin tecellisinin verdiği huzurla “İşte hak ve adalet budur” demekten de kendini alamadı.

3- Adalet tarihi içinde abideleşen Ömer'den bir örnek daha: “Cebele isminde yeni müslüman olmuş Suriyeli nüfuz sahibi bir adam Mekke'ye gelmişti. Tavaf esnasında nasılsa adamın biri eteğine basmış, Cebele -özür dilediği halde- adama bir tokat atmış, sonra da aynı muameleye, adamın tokadını yemeğe maruz kalmıştı. Cebele şikâyetini Ömer'e bildirdiğinde Ömer şu cevabı vermişti: “Ektiğini biçmişsin”. Cebele bu cevaba hayret etmiş ve bu adamın idamla cezalandırılmasını söylemiş ve şu cevabı almıştı: “Cahiliye devrinde vaziyet dediğiniz gibi idi. Fakat İslâmiyet insanlar arasındaki farkları izale etti.” Cebele şu mukabelede

bulundu: “Müslümanlık nesep farklarını gözetmeyen bir din ise, ben bu dinden vaz geçirim”. Hakikaten Cebele gizlice sıvıştı ve İstanbul’a kaçtı. Fakat koca Halife Hz. Ömer, onun hatırı için adaletinden zerre kadar fedakârlık yapmadı.

4- Hz. Ali’den bir örnek: Hz. Ali Halifedir. Bir Yahudi kendisini mahkemeye verir. İddia şudur: Halifenin elinde mevcut bir zırh yahudiye aittir. Davaya bakan zat, Kadı Şureyh’tir. Kadı tarafından tarafların hiç birine zerrece meyil gösterilmeden mahkeme cereyan etti. Kadı Şureyh, iddianın reddini usulen ispat edemeyen koca halifenin haksızlığına, ya zırhın iadesine, ya bedelinin ödenmesine karar verdi. Bunun üzerine Yahudi dedi ki: “Zırh benim değil senindir. Sana satmış, bedelini almıştım. Bir halifenin, hele hüslüman olmayan biri ile eşit şartlar altında muhakeme edilip edilemeyeceğini, İslâmiyet’in hakka ve adalete ne dereceye kadar yer ayırdığını anlamak istemiştım. Tam bir kanaat edindim ki, İslâm dini hak ve adalet dini imiş, bende müslüman oluyorum”.

5- Müslüman Türkün adliyesinde de böyle parlak tablolar seyretmek mümkündür. İşte bunlardan biri: Fatih Sultan Mehmet iki mermer sütunu üçer arşın kesip kısaltan bir Rum mimarın ellerini kestirmişti. Bu ceza ne fetva ile ne de hâkimin kararı ile. Rum mimar, Padişahı mahkemeye verir. Şarkî Romanın Koca Fatihini mahkemeye gelince başköşeye geçmek istemişse de birden bire kadı Hızır Beyin şu ihtarı ile karşılaşır: “Oturma begüm hasmunla ayak beraber dur”. Mahkeme kararı şudur: Haksız ve hükümsüz el kestirdiği için şer’an maznunun (yani padişahın) da eli kesilecektir. Ancak Rum mimar kısas hakkından vazgeçtiği için Fatih Sultan Mehmet günde on akçe tazminata mahkûm olmuş ve hatta kısastan kurtulduğu için bu tazminatı kendiliğinden 20 akçeye çıkarmıştır.